

Hoe wij door sociale media deelnemers van oorlog worden

Foto Robert Capa/Magnum Photos/ANP

Een republikeinse soldaat wordt geraakt door een kogel op het moment dat Robert Capa een portret van hem wilde maken, Spanje 1936 (foto mogelijk in scène gezet).

We voeren verhitte discussies op LinkedIn over TikTok-video's van Israëliëse militairen die lachend ontploffingen filmen; we volgen 'X'-accounts met dronebeelden van Oekraïense militairen en juichen bij video's van sneuvelende Russen. De conflicten in Gaza en Oekraïne hebben het record voor het grootste aantal individuele menselijke sterfgevallen vastgelegd op camera, die met afschuw maar ook sensatie worden gedeeld op sociale media. Meer dan ooit komt oorlog onze huiskamer in. Oorlogspresidenten worden influencers, militairen worden oorlogsjournalisten, en burgers worden deelnemers, gewild of ongewild. Wat doet dit met ons en met de oorlogen waarin we participeren?

Door Tine Molendijk

Obscene fascinatie of mobilisatie van empathie?

Veel van de video's die we zien en delen zijn door militairen zelf gemaakt, rechtstreeks vanaf de frontlinie, vaak letterlijk vanuit hun eigen perspectief via camera's op hun helm of drone. Wie even scrolt op social media platform 'X' (voorheen Twitter) stuit op dronebeelden van een eenzame Russische militair die, in het nauw gedreven door de drone, zichzelf doodschiet. Het schept een vreemd gevoel van intimiteit, terwijl we eigenlijk alleen passief toekijken via een scherm. En toch, wreed

als ze zijn, bieden zulke video's weinig inzicht in de oorlogen waarin ze zijn opgenomen. Contextloze video's van stervende mensen verschaffen geen informatie en dienen geen analytisch doel. De gruwelijkheden van oorlog worden eerder amusement voor online toeschouwers.

Tegelijkertijd houden oorlogsbeelden onze aandacht wel vast voor de oorlogen in kwestie. Ze kunnen ook een gevoel van verbondenheid creëren en ons juist empathisch maken voor het lot van mensen in oorlog. Zo

heeft president Zelensky zich ontpopt tot een meester in PR, die via sociale media het moreel in Oekraïne heeft weten te beïnvloeden en diplomatieke en materiële steun van landen over de hele wereld heeft vergaard. Het audiofragment van een Oekraïense grenswacht op Slangeneiland die 'krijg de klere' zegt tegen een Russisch oorlogsschip werd al snel een symbool van het Oekraïense verzet, net als de beelden van een man die voor een rij Russische tanks staat om ze tegen te houden, een echo van de beroemde foto van de 'tankman' op het Tiananmen-plein in China in 1989.

Foto: Abed Rahim Khatib/dpa/ANP

Omstanders fotograferen een slachtoffer van een Israëlisch bombardement in Rafah, Gaza.

Het kijken naar oorlogsbeelden kan dus worden gezien als perverse fascinatie voor spektakels van geweld, maar ook als vorm van bewustwording van de wreedheden van oorlog. Deze beide visies werden al besproken in de Griekse oudheid. Plato noemde theater bijvoorbeeld een vorm van morele corruptie terwijl Aristoteles er juist morele verheffing in zag. Voor Plato was theater simpelweg een leugen, slecht voor de samenleving omdat het op het gevoel van mensen werkte en hen zo minder bedachtzaam zou maken. Aristoteles daarentegen zag theater als een spektakel dat sociaal-politiek bewustzijn kon cultiveren. Hij geloofde dat de emoties die tragedies bij het publiek genereerden, zoals medelijden en angst, hun begrip van de menselijke ervaring hielpen verdiepen.

Van theater naar sociale media

De discussies in de Griekse oudheid onderstrepen dat spektakels van geweld al millennia oud zijn. Historisch gezien zijn alle oorlogen bemiddeld door media, van theaterstukken, gedichten en schilderijen tot kranten, films en sociale media. Wel hebben moderne media een beleving van oorlog mogelijk gemaakt die voorheen ondenkbaar leek. Oorlogsbeelden zijn zó realistisch geworden dat wij ons bijna in de oorlog zelf wanen, zonder zelfs maar te beseffen dat dit bemiddeld wordt door media.

De eerste fotografisch gedocumenteerde oorlog was de Krimoorlog van halverwege de 19e eeuw, hoewel de technologie van die tijd het onmogelijk maakte om de daadwerkelijke oorlog in actie vast te leggen. In de Eerste Wereldoorlog van het begin van de 20e eeuw waren fotocamera's al veel gemakkelijker te hanteren,

al werden nog steeds zelden veldslagen vastgelegd. De foto's van gevechten die toch bestaan, zijn meestal nagespeelde scènes. In de Spaanse Burgeroorlog in de jaren '30 werd fotografie van actie wel mogelijk. Een van de meest bekende foto's uit die tijd is die van de Vallende Soldaat. Op de foto zien we een militair precies op het moment dat hij dood wordt geschoten. Hij stort achterover terwijl zijn wapen uit zijn rechterhand glipt. Saillant genoeg bleek later dat ook deze foto hoogstwaarschijnlijk in scène was gezet. Net als media is nepnieuws dus van alle tijden.

De Vietnamoorlog staat bekend als de eerste huiskamer-oorlog. Velen zullen zich de schokkende foto's nog kunnen herinneren van de uitgemoorde burgers van My Lai, en van het naakte, huilende meisje bij wie de napalm aan de huid plakt. We beschouwen deze foto's inmiddels als beelden die de Amerikaanse publieke opinie over de oorlog hebben doen kantelen en zo de loop van de oorlog hebben bepaald. Maar ook hier blijkt de werkelijkheid anders. Hoewel de televisie onmiskenbaar een invloed heeft gehad, gold dat niet zozeer voor de beelden die we later als iconisch zijn gaan beschouwen. Zo werden de foto's van My Lai pas anderhalf jaar na de gebeurtenissen gepubliceerd, in 1969, in zwart-wit in plaats van de originele kleuren, toen onder druk van de publieke opinie al besloten was tot geleidelijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen. De napalmfoto werd pas gepubliceerd in 1972.

En nu hebben we sociale mediaoorlogen. Waar oudere mediavormen zoals kranten en televisie een duidelijke scheiding handhaafden tussen zender en ontvanger, zijn oorlogen hierdoor meer dan alleen schouwspelen voor

toeschouwers geworden. De digitale wereld heeft ons allen op een bepaalde manier deelnemer gemaakt, of het nu is door het doorsturen en becommentariëren van oorlogscontent, of juist door ons hiertegen te verzetten. De term 'keyboard warrior' lijkt steeds letterlijker van toepassing.

Media als verhalen

Nu de digitale wereld ons meer dan ooit betrokken heeft gemaakt bij oorlog, is het extra belangrijk te beseffen dat onze beeldvorming van oorlog altijd bemiddeld en gevormd worden door media. Krijgsmachten noemen sociale media niet voor niets een 'force multiplier'. Media tonen namelijk niet gewoon de werkelijkheid zoals hij is; ze vertellen verhalen. Of het nu gaat om schilderingen, krantenkoppen of berichten op sociale media, het zijn allemaal verhalen in een notendop. Ze bieden een waarom-wat-en-hoe van situaties, soms met zelfs een expliciet moraal van het verhaal. Zo helpen ze mensen die situaties te begrijpen, oordelen te vellen over wat rechtvaardig en onaanvaardbaar gedrag is, en richting te geven aan hun gedrag. En zelfs wanneer beelden neutraal en contextloos lijken, zal het de mens zijn die zijn of haar narratieve vermogen gebruikt om de beelden van een plausibel verhaal te voorzien.

De digitale wereld heeft ons allen op een bepaalde manier deelnemer gemaakt

Binnen alle oorlogsverhalen die wij ontvangen en maken kunnen grofweg twee soorten worden onderscheiden, die verband houden met het voorgenoemde verschil tussen oorlogsmedia als vertekenend amusement of als maning tot bewustwording. Het eerste verhaal is simpel. Het verdeelt de wereld in 'Wij' en 'Zij'; waarbij het geweld van 'ons' wordt gerechtvaardigd en dat van 'hen' als barbaars wordt beschouwd. Dit type verhaal heeft een sprookjesachtige structuur van helden versus schurken, waarbij de daden van de schurken worden veroordeeld terwijl die van de helden worden genegeerd of goedgepraat. In wezen leidt dit tot dehumanisering van beide partijen: de tegenstander wordt automatisch als schurk beschouwd, zonder uitzondering of nuance, terwijl we door van 'onze' mensen helden te maken, de verwachting creëren dat ze bovenmenselijk zijn, zonder ruimte voor menselijke fouten.

Het tweede verhaal is ingewikkelder. Hier wordt aangenomen dat de werkelijkheid zelden zwart-wit is. Dit type

verhaal heeft vaak een tragedie-structuur waarin het verschil tussen goed en fout wordt benadrukt maar tegelijkertijd wordt erkend dat wij allemaal in staat zijn tot onmenselijke daden. Als zodanig zijn deze verhalen ook humaniserend. Alle betrokkenen worden getoond als mensen, met zowel de capaciteit voor onnoemelijk kwaad als voor heldhaftige daden. Dit type verhaal horen we dan ook vaker van mensen die daadwerkelijk zelf een oorlog mee hebben gemaakt.

Kritisch blijven

Het is makkelijker gezegd dan gedaan om complexiteit in het oog te houden nu sociale media ons confronteren met een ongekeerde hoeveelheid menselijk lijden. Toch is dit extra belangrijk sinds we in dit digitale tijdperk meer dan ooit betrokken zijn bij conflicten. Want bekende uitspraken als 'de camera liegt niet' en 'een beeld zegt meer dan 1000 woorden' zijn niet helemaal accuraat, maar het heersende idee van beelden als objectieve werkelijkheid is wel wat hun zeggingskracht zo sterk maakt. En de impact daarvan strekt uit voorbij de virtuele wereld waarin we die beelden delen. De verhalen die we vertellen over oorlogen hebben een tastbare invloed op ons denken en handelen rondom die oorlogen. Ze beïnvloeden onze beeldvorming over de oorlog en kunnen daardoor druk uitoefenen op politici om bepaalde acties te ondernemen of juist niet te ondernemen. In de nasleep van een conflict zorgen deze verhalen er bovendien voor dat militairen en burgers die bij deze oorlog betrokken waren zich begrepen voelen of geïsoleerd. Te midden van de huidige overvloed aan beelden en verhalen is het daarom cruciaal dat we kritisch blijven over de verhalen die we consumeren en delen.

Tine Molendijk – Antropoloog, werkt voor de Nederlandse Defensie Academie

VERDER LEZEN

Demmers, J. & Slooter, L. (2021). Hoofdstuk 5 Spectaculair geweld. In: *Geweld*. Amsterdam: Atheneum- Polak & Van Gennip. pp. 81 t/m 99.

Griffin, M. (2010). Media images of war. *Media, War & Conflict*, 3(1), 7-41.

Molendijk. (2024). Morale and moral injury among Russian and Ukrainian combatants. In: M. Rothman, L. Peperkamp, S. Rietjens, eds. *Reflections on the Russia-Ukraine War*. Leiden University Press, 97–121.